

Еліта із тураски: два погляди на чернігівських першодумців у 1906 р.

У статті розглянуто персональний склад депутатів 1-ї Державної думи Російської імперії від Чернігівської губернії та відмінності в його характеристиках, зроблених ліберальною пресою і губернською адміністрацією.

Ключові слова: Російська імперія, Чернігівська губернія, Державна дума, депутати.

В статье рассмотрен персональный состав депутатов 1-й Государственной думы Российской империи от Черниговской губернии и отличия в его характеристиках, сделанных либеральной прессой и губернской администрацией.

Ключевые слова: Российская империя, Черниговская губерния, Государственная дума, депутаты.

The personal staff of the Russian Empire 1st State Duma deputies from Chernigiv province and differences in its characteristic made by liberal media and province administration are considered in the article.

Key words: Russian Empire, Chernigiv province, State Duma, deputies.

У середині квітня 1906 р. в губернському місті Чернігові відбулися вибори депутатів вищого представницького органу Російської імперії – Державної думи [1, л. 106 об. – 109 об]. Члени Думи стали новими гравцями на російській політичній сцені й спричинили появу homo politicus, "людини політичної", за одним сучасним визначень [12, с. 55]. Народні обранці, покликані до законотворення, цілком могли претендувати на роль нової політичної еліти суспільства. Інша річ, наскільки вони були готові до такої ролі й хотіли її виконувати.

Конкретно-історичний досвід формування представницької влади, процес демократизації державного устрою й, зокрема, досвід функціонування Державної думи викликає значний інтерес і в Росії, і в Україні [13, с. 244–265; 14, с. 9], яка була на початку ХХ ст. вельми важливою складовою частиною імперії і дала цілу низку впливових і яскравих політиків – депутатів Державної думи.

Персональний склад думців добре відомий за довідковою літературою [6; 7]. Існують роботи з загальною характеристикою депутатського складу від Чернігівської губернії [10]. Найвідомішим чернігів-

ським першодумським депутатом можна вважати Іллю Шрага, постать якого висвітлювалася в різних іпостасях (борця за українські інтереси, адвоката, селянського "батька" і т. ін.) в статтях і монографіях [8; 9; 11] і в ході вже усталених наукових "Шрагівських" читань. Однак у запропонованому ракурсі, судячи з літератури, тема не розглядалася.

Об'єктом нашого розгляду стане думська (парламентська) репрезентація в пізньоімперській Росії, предметом – депутати 1-ї Державної думи Російської імперії (квітень–липень 1906 р.), обрані від Чернігівської губернії. З метою більш різнобічного висвітлення особистостей депутатів та пошуку відповідей на питання, чому саме ці люди були обрані і як їх обрання характеризувало політичну ситуацію в губернії та в імперії у цілому, скористаємося порівняльним методом. Джерелом для порівняння контрверсійних точок зору на одних і тих самих осіб послужать наведені у ліберальному виданні початку ХХ ст. біографії депутатів 1-ї Думи [7] та характеристики новообраних депутатів, надані чернігівським губернатором [2]. Час появи цих інформаційних блоків приблизно однаковий – березень–квітень 1906 р.

Отже, 14–15 квітня 1906 р. на губернських виборчих зборах було обрано передбачене законом число депутатів від Чернігівської губернії – десять осіб: Олексія Бабича, Якова Гужовського, Петра Куриленка, Тимофія Локтя, Миколу Міклашевського, Олексія Муханова, Логвина Остроносова, Олексія Свечіна, Івана Тарасенка та Іллю Шрага [1, л. 106 об. – 109 об].

Алфавітний порядок подачі прізвищ депутатів уже сигналізував появу нових стосунків у суспільстві: селяни, дворяни й міщани вперемішку, без колишнього пієтету до "першого" чи "другого" станів. Виборчий закон 6 серпня 1905 р. зберігав окреме станове представництво тільки для селян, доповнене законом 11 грудня того ж року ще й певною квотою для робітників як професійної групи, оскільки робітництва як соціальної верстви у становій структурі імперії не було [5].

До 1-ї Думи від Чернігівської губернії мали їхати троє депутатів дворянського стану (Міклашевський, Муханов, Свечін), п'ятеро – селянського (Бабич, Гужовський, Куриленко, Остроносов і Тарасенко); життєписи ж іще двох депутатів – Шрага і Локтя, – демонстрували нові явища в суспільному житті пізньоімперської Росії, коли держава все ніяк не могла відмовитися від заскоружлої соціальної структури [5, с. III–IV], і життя, як у випадку з робітничим представництвом, саме ламало усталені перегородки між станами.

Цікаво, що в літературі переважно відсутнє пряме визначення станової належності депутата Шрага. Пишуть натомість, що він народився у містечку Седнів у родині домашнього лікаря, вихідця із Саксонії,

і дрібнопомісної дворянки і т. п., а то й просто, що походив "з родини лікаря" [9, с. 95; 6, с. 706]. Справді, соціальна стратифікація Іллі Шрага не видається простою: крім походження, мав ще вищу освіту, нездійснене "почесне громадянство" – складний набір показників для станового окреслення, особливо якщо йдеться про дворянство. "Малоросійське дворянство", як відомо, і чернігівське зокрема, не раз додавало турбот геральдичній службі імперії [4, с. 53, 57].

Утім, це стосувалося не тільки дворянства. Ще більш складною в цьому плані можна вважати ситуацію зі становою належністю вихідця з родини селянина-козака професора Тимофія Локтя. У т. ч. тому, що козаки вперто підкреслювали своє козацтво, а професор Локоть був обраний від волостей, тобто за законом мав представляти саме селянство Чернігівської губернії. Обрання професора-козака думським депутатом віддавало певною екзотикою, але не викликало заперечень ні в суспільстві, ні в перевірці повноважень думським відділом, і було ще одним підтвердженням соціальних змін.

Не зовсім чіткими є критерії соціальної стратифікації Логвина Остроносова, селянина с. Тураски Суразького повіту Чернігівської губернії (тепер – територія Брянської області Російської Федерації). Нетривіальна назва села (за іншою версією – с. Туросна [3]) видалася підходящою для визначення "провінційного виміру" депутатів у назві нашого повідомлення. На момент обрання йому було 27 років, і половину свого життя (з 13-ти років) він працював фабричним робітником. Утім, він мав також трохи землі й відтак остаточно не поривав зв'язків із селом [7, с. 71].

Ця відносна "дефінітивна" складність є віддзеркаленням складності соціальних процесів періоду т. зв. "демократичного транзиту", вимушеної модернізації урядом усіх сфер соціального життя. Чернігівські вибори, на відміну від, скажімо, гучних виборів у Подільській губернії, де селяни на перших виборах забалотували всіх неселян, продемонстрували також – цілеспрямовано чи випадково – відносний баланс у становому складі депутації.

Досить збалансованим виглядає й територіальне (повітове) представництво чернігівських депутатів у межах губернії. Судячи з обраних нами джерел [6; 7], дев'ять депутатів місцем народження, чи проживання, чи служби у державних або самоврядних селянських, земських і дворянських інституціях, були пов'язані із Борзненським (Шраг), Глухівським (Тарасенко), Ніжинським (Гужовський), Новозибківським (Муханов), Сосницьким (Бабич), Стародубським (Куриленко), Суразьким (Остроносов) та Чернігівським (Локоть і Свечін) повітами, тобто вісьмома з п'ятнадцяти існуючих на той час.

Десятий з чернігівської депутації (Міклашевський) ще 12 квітня 1906 р. числився в офіційно опублікованому "Списку виборщиків у Харківські міські виборчі збори 14 квітня 1906 р. по виборам членів Державної думи від 1–6 виборчих діляниць м. Харкова з 80 осіб та ще 2 осіб від з'їзду уповноважених від робітників" [15], але вже 15 квітня був обраний від загального складу виборщиків Чернігівських губернських виборчих зборів.

Вікові показники депутатів (тут і далі всі соціокультурні характеристики подано за вказаними вище опублікованими джерелами. – О. К. підтверджують виважений підхід до цієї сторони справи з боку губернських виборчих зборів: переважна більшість чернігівських депутатів мала на рік обрання від 30 до 50 років: вік зрілості, немалою життєвого досвіду, але водночас і немалої ще енергії. Найстаршим і найдосвідченішим із депутатів був Ілля Шраг (59 років на рік обрання), наймолодшим – (27 років, за іншою версією – 31 рік [пор. 6, с. 435; 7, с. 71]) був Логвин Остроносів.

Соціалізація народжених у 60–70-х рр. XIX ст. майбутніх депутатів відбувалася у внутрішньо суперечливий час реформ і контрреформ, боротьби ліберальних і консервативних тенденцій у суспільно-політичному житті, що, разом з іншими чинниками поточного політичного життя, проявиться й у складі та діяльності представників думської депутації від Чернігівської губернії. Особливо помітним це стає при аналізі усього складу чернігівських депутатів за період діяльності імперської Думи в 1906–1917 рр., коли одна й та сама губернія дасть зовсім різних у політичному плані депутатів, але такий аналіз виходить за межі нашого повідомлення.

Освіта, як суттєвий маркер соціальної ієрархії, у цілому відповідала соціальному статусові депутатів: дворяни мали вищу освіту, селяни – нижчу. Селянин-козак Локоть мав вищу освіту й за цим показником та професорською посадою теж міг бути віднесений до дворянства, як і, попри зазначені вище застереження, Ілля Шраг. Яків Гужовський, якщо зарахувати йому вчительську семінарію як середній учбовий заклад, мав середню освіту. В кожному разі, Чернігівська першодумська депутація була досить "освіченою": п'ятеро депутатів з вищою, четверо з нижчою, один – із середньою освітою.

У національному складі переважали росіяни. З десяти депутатів лише троє (Шраг, Локоть і Тарасенко) відносили себе до українців (малоросів) – небагато, як на колишню "Малоросійську" губернію, хоча навряд чи більшість селян були етнічними росіянами. Людина з прізвищем Куриленко, наприклад, мала сама визначити, хто вона є, от Куриленко й визначився, що він росіянин. Остроносів, за деякими

даними, був етнічним білорусом. У кожному разі у справі національного самовизначення можна припустити суттєву роль якраз освіти та згаданих вище умов соціалізації: шкільних програм, обставин військової і цивільної служби тощо, на загал сприятливих для російського вибору самоідентифікації. Національність була далеко не визначальним чинником при виборі політичної позиції, але з усього виходило, що оборонцями українства з усієї чернігівської депутації виступали син саксонського лікаря Шраг та селянський син Тарасенко. Локоть здійснив складну ідейно-політичну еволюцію, вартої окремого розгляду.

За конфесійною належністю чернігівська депутація була зовні одностаينوю – усі православні. Можливо, це православ'я не в кожного було аж таке ортодоксальне. Підстави для таких припущень дає німецькі по батьковій лінії корені Шрага, старовірське значною мірою населення Суразького повіту й характерна борода лопатою на світліні молодого ще вихідця звідти Остроносова тощо. Перша Дума віросповідних питань переважно не торкалася, на загал підтримуючи ліберальну вимогу свободи совісті.

Фракційний вибір у самій Думі значною мірою пояснювався переважно не стільки наведеними вище соціокультурними характеристиками депутатів, скільки обставинами попередньої суспільно-політичної діяльності та виборів. Формалізовані дані щодо досвіду роботи у важливих для обрання й подальшої думської (парламентської) роботи у сферах діяльності та офіційний фракційний вибір у 1-й Думі виглядають наступним чином. До фракції кадетів, як вона неофіційно йменувалася, увійшло п'ятеро депутатів. Це Міклашевський – член окружного суду (звільнений з посади), партійний діяч, співробітничав з газетою; Муханов – землевласник, повітовий і губернський дворянський маршалок, голова губернських земських зборів, учасник земських з'їздів; Свечін – землевласник, голова губернської земської управи, почесний мировий суддя, учасник земських з'їздів; Шраг – присяжний повірений, гласний міської думи, член міської управи, заступник міського голови, губернський і повітовий земський гласний; Куриленко – селянин, землевласник (24 дес.), губернський і повітовий земський гласний, член повітової земської управи, волосний суддя.

Фракцію трудовиків у 1-й Думі представляли також п'ятеро депутатів, козаків і селян. Це Локоть – професор, виходець із селян, губернський і повітовий земський гласний, публіцист; Бабич–Хлібороб, волосний писар; Остроносів – робітник (ткач); Тарасенко–Хлібороб, сільський староста, волосний писар, друкувався в українській пресі; Гужовський – сільський учитель, страховий агент повітового земства.

Отже, за єдиним винятком (Остроносів), усі вони мали досвід роботи у структурах, що сприяли набуттю навичок публічної роботи –

земських і міських, селянських і дворянських корпоративних, або мали юридичну практику, як Міклашевський. Остроносів же був робітником, симпатизував соціал-демократам, для яких конструктивна робота Думи не була метою.

Стосовно цього останнього – позиції того чи іншого депутата щодо мети й цілей роботи першої Думи та їх здатності до думської (парламентської) діяльності – існував суспільний і урядовий інтерес. Бачення відповідей на це питання у ліберальній пресі й місцевих урядовців відрізнялося. Розглянемо спочатку ліберальну точку зору на чернігівських депутатів.

Нагадаємо, що мова йде про квітень 1906 р., місяць гучної перемоги кадетів на перших думських виборах, місяць надій, оптимізму й урядових пересторог (головна – видання "Основних законів" із закріпленням самодержавного статусу монаршої влади в Російській імперії). Дума ще тільки от-от мала розпочати свою роботу, і ніхто не знав і не міг знати, яким чином розгорнуться політичні процеси далі. Тому згадані вище джерела початку ХХ ст., як стоп-кадр у документальному кінематографі, зафіксували позицію вже обраних думських депутатів якраз у її оптимістичній (для кадетів і трудовиків, які домінували у складі першодумських депутатів), стадії.

Які ж саме особливості роботи, життєвих обставин, політичної позиції підкреслювали ліберальні російські журналісти [7]?

За визначеним уже порядком, читаємо про Миколу Міклашевського таке: "... перебував членом Харківського окружного суду, але 2 березня цього року звільнений за розпорядженням вищого дисциплінарного присутствія Сенату за 2 пунктом 295 ст. засн. суд. уст., що позбавляє суддів їх звання у тих випадках, коли вони виявляються "недостойними довіри і поваги громадської". Обранням п. Міклашевського суспільство підкреслило зайвий раз, що воно вважає осіб, "недостойних довіри і поваги" з точки зору уряду, справжніми захисниками його прав [...]. Він соціаліст, але в теперішній час цілком задовольняється програмою партії "народної свободи"; безсумнівно також, що якщо в Думі відбудеться розкол партії у питаннях тактики, – він примкне до лівого крила" [7, с. 69].

Муханов: "... служив чиновником особливих доручень при Міністерстві внутрішніх справ, у часи гр. Толстого і за передсмертним бажанням останнього був піднесений у камер-юнкерське звання, [...]. У 1904 р. п. Муханов, будучи головою губернських земських зборів, послав телеграму від земства й від свого імені про необхідність негайного скликання народних представників. Телеграма прийнята суворо. Після цього О. О. (Олексій Олексійович; тут і далі – як у тексті. – О. К. не

визнав за можливе для себе залишатися у придворному званні й на посаді губернського предводителя дворянства і подав прохання про відставку. П. Муханов, перебуваючи членом "союзу визволення", був депутатом на з'їздах земських і міських діячів, у нинішній час перебуває членом центрального комітету партії народної свободи, програму якої він повністю розділяє" [7, с. 66–67].

Свечін: "... полковник гвардії у відставці, [...] в теперішній час перебуває головою губернської земської управи, був депутатом від Чернігівської губернії на з'їздах земських і міських діячів. За своїми політичними переконаннями раніше належав до земської групи "освобожденців", у теперішній час – до партії "народної свободи" і перебуває членом місцевого комітету. Прихильник двох палат, але за умови, щоб перша палата була з представників місцевих демократизованих самоуправлів. П. Свечін – крупний, багатий землевласник. Дуже характерна його промова до виборщиків на передвиборних зборах: заявивши, що він проти крупного землеволодіння, що він за примусове відчуження землі, за знищення станів, за наділення хліборобів достатньою кількістю землі, додав: "Вам дивно, п. п. виборщики, що я, крупний багатий землевласник, висловлюю такі погляди: пояснюю: вам набридли земські начальники, а мені губернатори. Краще відмовитися від деяких матеріальних благ, але жити у вільній країні". [...] Свечін не вважає теперішню Думу здатною до органічної праці, – вона має тільки добитися політичних прав і скликання нової демократичної Думи, підготувати вирішення аграрного й робітничого питань; відносно останнього він висловив своє співчуття програми соціал-демократів" [7, с. 69].

Шраг: "... двоюрідний брат відомого шліссельбуржця Колодкевича, [...] п. Шраг числиться у списках партії "народної свободи", але разом з тим перебуває діяльним членом "українсько-демократично-радикальної партії". За своїми політичними поглядами він стоїть набагато лівіше партії "народної свободи". Він не вважає теперішню Державну думу здатною до органічної праці, вона зобов'язана тільки добитися "свобод", відміни всіляких "положень", утворення відповідального міністерства, розширення компетенції Думи, відміни усіх законів, виданих після 17 жовтня, скликання нового складу Думи на основі чотиричленної формули, установа основ аграрної реформи, але вирішення цього питання треба залишити до Другої думи. Він стоїть за негайне запровадження 8-годинного робочого дня, автономію околиць; в аграрному питанні, – щоб земля не була предметом торгівлі, покупцем може бути тільки держава; кількість землі в одних руках має бути обмеженою законом, кожен хлібороб має бути наділений достатньою кількістю землі" [7, с. 67–68].

Куриленко: "... селянин Стародубського повіту, [...] за останнє трьохліття обраний губернським гласним. [...] Користується великою популярністю серед селян як стійкий захисник їх інтересів, що він не раз доводив як на земських зборах, так і в комісіях, що влаштувалися за рецептом Плева, Стишинського й Горемікіна для з'ясування недостатності наділення селян землею. За своїми поглядами він себе вважає лівішим ПНС, але записався в члени її. Його погляд на вирішення аграрного питання має відмінність від програми цієї партії в тому, що п. Куриленко вважає необхідним додаткове наділення селян землею у власність навіть із правом усадкування, а не в користування. Вважає рішення аграрного питання невідкладним у першій же Державній думі, мотивуючи це тим, що якщо Дума доб'ється тільки політичних прав і скликання нової Думи на підставі чотиричленної формули, але не задовольнить селян в їх земельному голоді, то цим остудить інтерес селян до народного представництва. Має деякий стосунок до "селянського союзу", але не розділяє його програми [7, с. 65–66].

Локоть: "... син козака, [...], освіту отримав у Київському університеті, Московському с.-г. інституті й за кордоном. У теперішній час перебуває професором Ново-Олександрійського сільсько-господарського інституту, читає приватне землеробство. Належить до "союзу визволення", але тепер офіційно не числиться ні в якій партії, висловлює співчуття програмі партії соціал-демократів "меншовиків", хоча стоїть за конституційну монархію, вважаючи, що форма правління не так важлива, як його зміст. В аграрному питанні симпатизує програмі Маслова (муніципалізація землі). П. Локоть висунутий селянами як їх кандидат і пройшов переважною кількістю голосів" [7, с. 69-70].

Бабич: "...селянин Сосницького повіту, [...], господарює на власній землі (7 десятин). Хлібороб, навчався в земській школі, служив два роки писцем у монополії, дуже розвинутий і свідомий, у грудні минулого року був арештований за підозрою у належності до "селянського союзу", але відразу ж був звільнений за відсутністю доказів. Погляди на сучасне становище Росії характеризуються його фразою: "Як зуби болять, так треба їх видерти зразу – ліки не допоможуть" [7, с. 70].

Остроносів: "... селянин Суразького повіту, [...], ткач, працює на Гусівській суконній мануфактурі з 13 років фабричним робітником, співчуває програмі р. соціал-демократів роб. партії, хоча в організації не перебуває, і стійкий захисник інтересів робітничого класу. Якраз перед виборами був арештований у лісі біля посаду Клинівців, де зібралися робітники в числі півтораєста осіб для обговорення своїх нужд і, оточені козаками, побиті нагайками, та арештовані для

з'ясування особистостей були доставлені в посад з віршовками на шиї між двох кінних козаків. Після з'ясування особистостей відразу ж були звільнені – ніякого звинувачення не пред'явлено" [7, с. 71].

Тарасенко: "... селянин [...], хлібороб, освіту отримав у земській школі, але, шляхом читання, виробив собі цілком визначені тверді політичні погляди; справляє враження цілком розвинутої людини. До органічної роботи ставиться негативно, чекаючи від Думи тільки вироблення основних законів про "свободи" і вимоги скликання нової Думи на демократичних началах. Заняття хлібороба суміщає з літературним трудом, кореспондуючи в київські й полтавські газети, вміщуючи белетристику й вірші в українських журналах. За поглядами багато лівіше партії "народної свободи" [7, с. 71].

Гужовський: "... селянин Ніжинського повіту, [...] заражений духом протесту, в минулому мав певний стосунок до партії народовольців. Його погляди дещо лівіші, але він записався в члени партії "народної свободи". Відомий як організатор гуртків для самоосвіти, але його учні пішли значно далі й лівіше вчителя. За це його "минуле" його й арештували в часи репресій. П. Гужовський має прив'язаність до "землі", у нього є кілька десятин землі, котрим він присвячує весь вільний час [...]. На виборах пройшов величезною більшістю, оскільки селяни вважають його стійким захисником їх інтересів. Його кандидатура була виставлена першою, щоб цим висловити протест свавілля уряду. В момент вибору сидів у в'язниці. За вимогою виборщиків випущений за телеграмою міністра відразу ж після виборів" [7, с. 70].

Як бачимо, отже, що життєві обставини й характеристики кожного депутата відрізнялися, але були й спільні риси, насамперед, опозиційність до влади та факти переслідувань за саму опозиційність, навіть не обов'язково за якусь протиправну діяльність. Переслідувань інколи з елементами підкресленого самодурства, як у випадку з кінним конвою робітників із мотузками на шиї. Цікавим видається висновок, який можна зробити з наведених вище текстів: тільки троє з десяти (Міклашевський, Муханов і Куриленко) вірили в можливості конструктивної роботи Думи та її здатність вирішувати питання по суті. Навіть кадети Свєчін і Шраг не вірили в "органічну роботу" Думи і вбачали в ній тільки перехідний етап до обраної на "справді демократичній основі" наступної Думи, яка й мала вирішувати, зокрема, найболючіше на той час аграрне питання. Зовсім заплутаною видається позиція представника від волостей, монархіста й соціаліста водночас, Локтя. Неясним залишається ставлення Гужовського до позитивного потенціалу Думи як законодавчого органу, приказкою про хворі зуби відбувся розвинутий Бабич. Остроносів, якщо справді "співчував с.-д", то

також не вірив у "органічну роботу", Тарасенко ставився до неї відверто негативно.

З усього виходило, що більшість із названих депутатів була далекою від бачення Думи як постійно діючого законодавчого органу – можливо, в надії на подальші поступки уряду й на запровадження виборчої системи на засадах "чотиричленної формули" – загального, рівного й прямого виборчого права при таємній подачі голосів.

Уряд, як покажуть подальші події, був іншої думки, а поки що приглядався до новообраного депутатського корпусу. Голова Ради міністрів 21 лютого 1906 р. надіслав запит губернаторам на місця з тим, щоб вони дали короткі характеристики новообраним депутатам. Йшлося про те, чи зможуть вони реальним чином здійснювати законотворчі функції. Відповіді були різними, переважно скептичними, особливо щодо депутатів-селян.

Чернігівський губернатор про обранців від своєї губернії вважав за потрібне повідомити наступне (зберігаємо послідовність і лексику, як у документі. – О. К.) Отже, у його викладі, Муханов – "... крупний землевласник, головний керівник чернігівських кадетів. Людина розумна, дуже честолюбна, із враженням самолюбством. Прагнув потрапити в Державну раду, не був обраний ні дворянством, ні земством. Є підстави припускати, що в Державній думі примкне до поміркованої опозиції.

Свечін – крупний землевласник, кадет. Слабохарактерний, добрий, легко піддається впливу, цілком під впливом свого двоюрідного брата Муханова, котрий ним і керує. У Думі примкне, де буде Муханов.

Шраг. Син домашнього лікаря, кадет. Одружений на єврейці. Оточений єврейською сім'єю, кандидатура його висунута єврейською партією. Заради популярності подає себе ярим українофілом. У Думі буде проводити єврейське питання.

Локоть – син козака, належить до крайньої лівої партії, недалекий, озлоблений і зухвалий, виступає з крайніми думками, але не користується популярністю.

Міклашевський – крайньої лівої партії, за антиурядову діяльність звільнений від служби без прошення. Людина пересічних Заурядних. – О. К.) розуму й здібностей, озлоблений і безтактний.

Гужовський – соціал-демократ, був у в'язниці.

Бабич – крайній лівий селянського Союзу.

Остроносів – селянин [...], робітник-ткач суконної фабрики у посаді Клинцях, має селянський наділ. Малограмотний, належить до партії робітничого союзу.

Тарасенко – крайній лівий селянського Союзу, агітатор революційного напрямку, моральних якостей незадовільних.

Куриленко – шкільної освіти не отримав, але достатньо грамотний – належить до кадетів, недалекий і моральних якостей незадовільних" [2, л. 158–160].

Мимоволі згадаєш слова Свечіна, адресовані селянам про те, що вам, мовляв, набрид земський начальник, а йому, Свечину – губернатор. Губернаторські характеристики ці небезспірні й безсумнівні – навряд чи гвардійський полковник Свечін був такою вже іграшкою в руках родича Муханова, але ображене честолюбство цілком могло мати місце й бути стимулом для опозиційної діяльності. Характеризуючи кадетську партійність Шрага, чернігівський губернатор (або чиновник, який готував цю реляцію) пояснював її впливом єврейського оточення, а українські інтенції – звичайним популізмом. Кидається в очі, що цей достойник помітно переймався "єврейським питанням", оскільки він примудрився у трьох рядках оригіналу донесення про Шрага чотири рази вжити нелюбий йому етнонім. Досить сумнівні визначення лівого політичного крила: "... крайній лівий селянського Союзу", "агітатор революційного напрямку" і т. п. Ну й, звичайно, повний спектр відверто образливих епітетів – "недалекий", "озлоблений", "безтактний", "з ураженим самолюбством" тощо, при повній гарантії безкарності, бо документ цілком таємний (діячі з минулим Свечіна цілком могли викликати й на дуель, які ще траплялися в ті часи між дворянами).

Поза тим, саркастичному губернатору не відмовиш у спостережливості та, головне, знанні деталей (можливо, викладених упереджено, але все ж таки). Незалежно від того, чи сам губернатор писав ці в'їдливі характеристики на народних обранців увіреної йому губернії, чи це канцелярська творчість, та документ вийшов вельми красномовний і небезінтересний.

Співставлення "белетризованої" репрезентації життєписів думських депутатів від Чернігівської губернії у ліберальній пресі як громадських діячів із "полемізованим", загостреним на особистісних моментах трактуванням їх же складу губернаторськими службами робить образ депутатів-першодумців більш об'ємним та пояснює, як він міг формуватися у суспільній свідомості. Це наближає нас до розуміння процесів демократизації суспільства пізньоімперської Росії в рамках запізнілого "демократичного транзиту", перерваного світовою війною та подальшими революційними розрухами. Поодинокі присутність у чернігівській першодумській депутації людей із визначеними українськими переконаннями ілюструє труднощі формування й відстоювання української національної програми за тодішніх імперських суспільно-політичних обставин в українській провінції.

Література

1. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 1327 Особое делопроизводство по выборам в Государственную думу и Государственный совет. 1905–1912 г., оп. 1, 1905 г., д. 141.
2. РГИА, ф. 1276 Совет Министров, оп. 2, 1906 г., д. 9-а.
3. Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 318 Київська судова палата, оп. 1, спр. 1399.
4. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. А. Романович-Славатинского, профессора государственного права в Императорском университете Св. Владимира: Свод материала и приуготовительные этюды для исторического исследования. – СПб., 1870. – 562 с.
5. Законы о состояниях (Св. Зак. Т. IX, изд. 1899 г., по Прод. 1906, 1908 и 1909 г. г.) С разъяснениями: сост. присяж. повер. Я. А. Канторович. – 2-е изд., значит. доп. – СПб., 1911. – 1032 с. (Изд. неофициальное).
6. Государственная дума Российской империи: 1906–1917 : энциклопедия. – М., 2008. – 735 с.
7. Первая Государственная дума. Алфавитный список и подробные биографии и характеристики членов Государственной думы. – М., 1906. – 158 с.
8. Демченко Т. П. Батько Шраг / Т. П. Демченко. – Чернігів, 2008. – 263 с.
9. Демченко Т. П. І. Л. Шраг – "славний український діяч" / Т. П. Демченко, Г. М. Курас // Укр. іст. журн. – 1993. – № 10. – С. 95–103.
10. Демченко Т. П. Чернігівські депутати в Державних думах Російської імперії (1906–1917 рр.) / Т. П. Демченко // Скарбниця української культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 101–107.
11. Катренко А. М. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу. (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. – К., 2009. – 64 с.
12. Кирьянов И. К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве / И. К. Кирьянов. – Пермь, 2006. – 368 с.
13. Реєнт О. П. Українці у Державній думі Російської імперії / О. П. Реєнт // Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення / голова ред. ради В. М. Литвин ; кер. авт. кол. В. А. Смолій / НАН України. Інститут історії України. – К., 2010. – С. 244–265.
14. Селунская Н. Б. Становление российского парламентаризма начала XX века / Н. Б. Селунская, Л. И. Бородкин, Ю. Г. Григорьева, А. Н. Петров ; под ред. Н. Б. Селунской. – М., 1996. – 283 с.
15. Харьковские губернские ведомости. – 1906. – 12 апр.